

Tegning: Tove Nørgaard
 Kilde: Agnete Elmose m.fl.: *Sprogets veje*, Gad 2004

Karen Lund

Lektor, ph.d., Danmarks Pædagogiske
Universitetsskole, Institut for Pædagogik
karlund@dpu.dk

Et sprogtypologisk blik på alverdens sprog

Når vi skal lære et nyt sprog, bruger vi det vi har med i bagagen. Mængden af ligheder og forskelle mellem det nye sprog og modersmålet er afgørende for hvor stor læringsopgaven bliver. Hvis sprogene er meget forskellige, er mængden af nyheder mange, og læringsopgaven bliver tilsvarende større; hvis der er mange ligheder mellem de to sprog, bliver opgaven tilsvarende mindre omfangsrig.

Det er således alt andet lige lettere for en dansker at lære tysk, end det er at lære kinesisk. Mellem dansk og tysk er der rigtig meget man kan genkende, bl.a. inden for ordforrådet, hvor vi har en masse lån fra tysk, mens der ikke vil være så meget at hænge sin sprogspecifikke danskhat på i kinesisk. Kinesisk tilhører nemlig den sino-tibetanske sprogfamilie, mens dansk tilhører den indoeuropæiske sprogfamilie – to sprogfamilier der har meget lidt til fælles.

Sprog som fx engelsk, tysk og fransk hører alle til den indoeuropæiske sprogfamilie. De fleste danskere vil sikkert uden tøven synes at fransk er betydeligt vanskeligere at lære end engelsk og tysk. Det er naturligvis ikke sikkert at det gælder for alle områder af fransk, men alt andet lige spiller det en væsentlig rolle at fransk har hjemme i en anden undergruppe end engelsk og tysk, nemlig den romanske sproggruppe, mens både dansk, tysk og engelsk hører til den germanske sproggruppe.

I sprog som sådan har man forskellige måder at markere indhold og funktioner på. I dansk er man fx ringe stillet hvis man ikke har opdaget og lært at rækkefølge spiller en central rolle.

I andre sprog spiller bøjninger en central rolle. Sammenligner man engelsk, tysk og fransk, kan man iagttage at der er langt færre bøjninger i engelsk end i fransk og tysk. I fransk er der en omfangsrig vebalmorfologi, og i tysk er der et kompliceret kasussystem med tilhørende forskellige bøjningsmorfemer; substantivsyntagmerne skal fx forsynes med forskellige bøjningsmorfemer alt efter om de står som subjekt, objekt eller indirekte objekt. På dansk er det derimod alene rækkefølgen der afgør hvem der slår hvem i et udsagn som *pigen slog drengen*. Vælger man at sige *drengen slog pigen*, er resultatet et ganske andet. Alene rækkefølgen bærer betydningsforskelle.

len i disse to udsagn da vi ikke har morfemer på substantiverne der kan vise forskellen på subjekt og objekt.

Inden for teorier om sproglægtskab opererer man med to forskellige typer slægtskab: genetisk sproglægtskab og sprogtypologisk slægtskab. Inden for genetisk sproglægtskab opdeler man alverdens sprog i sprogfamilier ud fra hvordan de sproghistorisk har udviklet sig fra et fælles ophav; dansk hører fx til den indoeuropæiske sprogfamilie sammen med bl.a. de germanske, de romanske, de slaviske og forskellige indoiranske sprog (kurdisk, iransk/farsi). Et par andre eksempler på sprogfamilier:

- De kinesiske sprog hører til den sinotibetanske sprogfamilie.
- Vietnamesisk hører til den sinoaustriske sprogfamilie.
- Finsk, samisk, estisk og ungarsk hører til den uraliske sprogfamilie.
- Tyrkisk hører til den altariske sprogfamilie.
- Arabisk tilhører den afro-asiatiske sprogfamilie.
- Tamil tilhører den dravidiske sprogfamilie.

En anden måde at inddele alverdens sprog på, er at organisere dem ud fra hvilke sprogtypologiske træk de har til fælles. Man kan inddele alverdens sprog ud fra morfologisk, syntaktisk og fonologisk sproglægtskab. Når man ser på sprog ud fra disse principper, giver det mulighed for at krydse sprogene på tværs af sprogfamilier; fx vil de uraliske sprog høre sammen med tyrkisk ud fra en sprogtypologisk betragtning da disse sprog er meget kasus- og bøjningsrige sprog. Vi skal i det følgende se på sproglægtskab ud fra et sprogtypologisk synkront perspektiv.

Sprogtypologisk beslægtethed

I sprog som sådan eksisterer der to centrale principper som man bruger til at angive grammatiske relationer og ledfunktioner med: bøjning og rækkefølge. De enkelte sprog har som regel en forkærlighed for et af principperne.

Beslægtethed og bøjningsprincipper

Et blik på alverdens sprog ud fra bøjningsprincipper giver fire hovedkategorier. I den ene ende af et kontinuum (se fig. a) finder vi to meget forskellige syntetiske sprogtyper: de polysyntetiske og de agglutinerende sprog. I den anden ende af kontinuet finder vi de analytiske isolerende sprog som thai, vietnamesisk og de kinesiske sprog. Det er sprog der ingen bøjningsmorfologi har, og hvor rækkefølge og fx tonegange derfor er afgørende for betydningen af de enkelte ord og deres grammatiske og semantiske funktioner i udsagnet.

Polysyntetiske sprog	Agglutinerende sprog	Flekterende sprog	Isolerende sprog
←-----→			
Fx grønlandsk og mange amerikansk-indianske sprog	Fx finsk, estisk, ungarsk, tyrkisk, japansk	Fx latin, germaniske, romanske og slaviske sprog, arabisk	Fx thai, vietnamesisk kinesiske sprog

Figur a. Bøjningsprincipper i alverdens sprog

Polysyntetiske sprog

De polysyntetiske sprog som fx grønlandsk er så syntetiske at hele sætninger eller sætningsdele kan udtrykkes vha. et ord; fx:

<i>Anullissimangikaluappat</i>	<i>vassialli</i>	<i>tikeggajagaagut</i>
<i>Hvis-det-ikke havde-været-stormvejr</i>	<i>allerede-i-morges</i>	<i>ville-vi-være-kommet</i>

Også i fransk kan man iagttage et sådan inkorporerende polysyntetisk træk; fx:

<i>je ne le lui ai pas donné.</i> ‘Jeg ikke ham den har (neg) givet’ Jeg har ikke givet ham den

Agglutinerende sprog

Agglutinerende sprog som fx tyrkisk, finsk og ungarsk er karakteristiske ved at være meget bøjningsrige på syntagmeniveau og have mange kasus. Hvor tysk har fire kasus, finder vi i fx ungarsk omkring 20 forskellige kasus.

Hvor forskelligt flekterende sprog som dansk, tysk og et agglutinerende sprog som ungarsk agerer, kan vi se ved at sammenligne dansk og tysk med et udvalg af de ungarske kasus (se Figur b næste side).

Det er ganske velvalgt at glu(e) = lim indgår som en del af termen for denne sprogtype. Morfemerne limer sig som perler på en snor til hinanden i en bestemt rækkefølge – hvert morfem med sin klare funktion. Som man kan bemærke, gør der sig en interessant spejlvendthed gældende på ungarsk med hensyn til den rækkefølge de enkelte morfemer kommer i, sammenlignet med rækkefølgen i dansk og tysk; fx står *-tól* og *fra* begge yderst, men på hver sin side af substantivet.

Kasus	Ungarsk	Grammatisk funktion	Dansk	Tysk
Nominativ singularis	hàz	-Ø	hus	Haus
Nominativ pluralis	hàzak	-a = bøjn.vokal -k = pluralis	huse	Häuser
Nominativ singularis	hàzam	-a = bøjn.vokal -m = mit	mit hus	mein Haus
Nominativ pluralis	hàzaim	-a = bøjn.vokal -i(pl.)m = mine	mine huse	meine Häuser
Inessiv singularis	hàzamban	-a = bøjn.vokal -m = mit -ban = inde i	inde i mit hus	in meinem Haus (dativ)
Elativ singularis	hàzamból	-a = bøjn.vokal -m = mit -ból = fra	fra mit hus	von/aus meinem Haus (dativ)
Elativ pluralis	Hàzaimból	-a = bøjn.vokal -i(pl.)m = mine -ból = fra	fra mine huse	von/aus meinen Häusern (dativ)
Illativ singularis	hàzamba	-a = bøjn.vokal -m = mit -ba = ind i	ind i mit hus	in mein Haus (akkusativ)
Illativ pluralis	hàzaimba	-a = bøjn.vokal -i(pl.)m = mine -ba = ind i	ind i mine huse	in meine Häuser (akkusativ)
Supressiv singularis	hàzamon	-a = bøjn.vokal -m = mit -on = på	på mit hus	auf meinem Haus (dativ ved ikke-bevægelse)
Supressiv pluralis	hàzaimon	-a = bøjn.vokal -i (pl)m = mine -on = på	på mine huse	auf meinen Häusern (dativ)

Figur b. En sammenligning af to flekterende og et agglutinerende sprog

Ikke blot i ungarsk, men i agglutinerende sprog generelt, er der et systematisk forhold mellem udtryk og indhold, således at der til hver morfologisk funktion er et udtryk, og til hvert udtryk en og kun en morfologisk funktion. Det er en klarhed som er befordrende for læringsprocessen.

Et kig på dansk vil vise os at man også her finder eksempler på agglutinerende træk; fx *bord-e-ne-s*, hvor hvert bøjningsmorfem har sin funktion (her: hhv. pluralis, definit pluralis og genitiv funktion).

Flekterende sprog

I modsætning til de agglutinerende sprog er det karakteristisk for de flekterende sprog at grænsen mellem de forskellige morfemer er uklar; fx er der mange tilfælde af såkaldte suppletive bøjninger, hvor rod og bøjningsmorfem er smeltet sammen; fx *gik, went, sprang*. Der er også mange eksempler på at det samme morfem kan have mange funktioner; fx markerer morfemet *-os* i latin, som i *servos* (tjenere), både akkusativ, maskulinum og pluralis. Jo flere funktioner der er i samme bøjningsmorfem, desto vanskeligere er den kognitive problemløsningsproces for lærerne.

Sproghistorisk ser man tendenser til at flekterende sprog som dansk på visse områder udvikler agglutinerende træk; fx *svang* -> *svingede*. Man ser også tendenser der går i retning af isolerende sprog; fx er der i engelsk kun begrænset adjektivmorfologi; i dansk er der ikke længere nogen person- og numerusbøjning på verber.

Dansk og engelsk kan kategoriseres som svagt flekterende sprog, mens fx tysk, fransk, russisk, latin og græsk kan kategoriseres som stærkt flekterende sprog.

I de flekterende sprog er både bøjning og rækkefølge i brug til at angive grammatisk og semantisk betydning. Rækkefølge spiller fx en afgørende rolle for forståelsen af dansk. I eksemplerne i fig. c er det alene rækkefølgen der afgør distributionen af de forskellige grammatiske funktioner og dermed betydningen af udsagnene.

	Grammatiske ledfunktioner	Sætningsfunktion	Hierarki
Løven åd tigeren	SVO	Subjekt-verbal: deklarativ	Helsætning
Åd løven tigeren	VSO	Verbal-subjekt: spørgsmål	Helsætning
Tigeren åd løven	SVO	Subjekt-verbal: deklarativ	Helsætning
Åd tigeren løven	VSO	Verbal-subjekt: spørgsmål	Helsætning
Tigeren løven åd	Nominalsyntaxme	Kan ikke angives pga. manglende kontekst	Nominal-syntaxme med relativ ledsætning
Løven tigeren åd	Nominalsyntaxme	Kan ikke angives pga. manglende kontekst	Nominal-syntaxme med relativ ledsætning

Figur c. Rækkefølge som betydningsbærende funktion i dansk

Hvem åd hvem? Hvert af de seks udsagn betyder noget forskelligt, og det er alene den rækkefølge leddene kommer i, der afgør de grammatiske funktioner og dermed det enkelte udsagns betydning. Hvis ikke vi ved hvilke grammatiske funktioner der knytter sig til hvilke rækkefølger, har vi ikke en chance for at forstå disse udsagn.

På de slaviske sprog derimod er der en forholdsvis righoldig morfologi der gør det muligt at anvende en relativ fri rækkefølge uden det har konsekvenser for betydning og ledfunktion. Hvis man vil fremhæve et led i et udsagn, kan man således ustraffet placere det på førstepladsen uden det går ud over betydningen; morfemerne fastholder betydningen. I dansk er man derimod nødt til at lave helt andre sætningskonstruktioner hvis man vil fremhæve et led; man bruger bl.a. sætningskløvninger, fx *det var drengen der fik en ny cykel; ikke pigen*. Eller man laver en sætningsknude, fx *Ham synes jeg du skulle invitere*, hvor ledsætningens objekt (*ham*) fremhæves ved at stå på førstepladsen i helsætningen.

Isolerende sprog

I modsætning til de polysyntetiske sprog, hvor en hel sætning kun består af et ord med mange forskellige funktioner og betydninger, består en sætning i et isolerende sprog af lige så mange ord som der er funktioner – hvert ord har sin betydning. Hvert ord vil endvidere typisk kun bestå af en konsonant og en vokal. Her er rækkefølgen således ganske afgørende, for der er ingen bøjningsmorfologi som kan bidrage med at tilskrive betydning.

I nogle af de isolerende sprog er tonegange også en hjælper til forståelse. Det samme ord kan betyde vidt forskellige ting alt efter om tonegangen er stigende eller faldende. På thai betyder det lille ord [sa:i] fx fem forskellige ting alt efter hvilken tonegang man vælger:

- Neutral tone: fiskefælde af bambus
- Lav tone: tage tøj på, indføre
- Høj faldende tone: indvolde, fyld i kager
- Høj tone: rode efter
- Lav stigende tone: skubbe, gennemsigtig

På svensk finder vi et eksempel på tonetræk i modstillingen mellem accent 1 og accent 2; fx *bønner* og *bønder*. De to ord udtales med hhv. accent 1 og 2 på svensk; på dansk differentierer vi her vha. stød i *bønder* hvor svensk har accent 2.

Beslægtethed og rækkefølgeprincipper

Alverdens sprog kan også inddeles efter hvilken rækkefølge subjekt (S), verbum (V) og objekt (O) kommer i (Greenberg 1963). Langt de fleste sprog er enten SOV-sprog, fx tyrkisk, japansk, hindu/urdu, persisk, VSO-sprog, fx visse arabiske folkesprog, moderne hebraisk, eller SVO-sprog, fx engelsk og fransk. Dansk og tysk vil

man i dag placere som såkaldte V2- sprog da verbet fastholder sin plads nummer to uanset om der står et subjekt, et objekt eller et adverbialled på førstepladsen; det ser vi i følgende eksempel:

Mette spiser normalt sin appelsin kl. 11

S V

Sin appelsin spiser Mette normalt kl. 11

O V

Normalt spiser Mette sin appelsin kl. 11

A V

Kl. 11 spiser Mette normalt sin appelsin

A V

Ud over sin inddeling af alverdens sprog ud fra deres distribution af S, V og O, fandt Greenberg også frem til at hvis man kender rækkefølgen for S, V og O i et sprog, så kan man være nogenlunde sikker på hvordan rækkefølgen er for en række andre træk i sproget, fx om adjektiver står før eller efter det nominal de beskriver. I V(S)O-sprog, hvor det der styrer, står først (det styrende V står før det styrede O) vil samme rækkefølge gå igen i andre styringsrelationer. Tilsvarende finder vi at styringsrækkefølgen i (S)OV-sprog også aftegner sig i andre styringsrækkefølger i disse sprog. I det følgende angives disse rækkefølger med danske eksempler.

I V(S)O-sprog står de styrende led således før de led de styrer, parallelt med at V står før O; fx:

- Substantivet står før adjektivet, fx *kat sort*
- Kerneleddet står før possessivt pronomener/genitiv, fx *hus hendes/Lenes*
- Korrelatet står før relativsætningen, fx *manden, som jeg traf i byen*
- Det finitte verbal står før hovedverbalet, fx *har spist*
- Disse sprog har præpositioner, fx *under bordet*

I (S)OV-sprog står de styrende led tilsvarende efter de led de styrer, parallelt med at V står efter O; fx:

- Substantivet står efter adjektivet, fx *sort kat*
- Kerneleddet står efter possessivt pronomener/genitiv, fx *hendes/Lenes hus*
- Korrelatet står efter relativsætningen, fx *som jeg traf i byen, mand*
- Det finitte verbal står efter hovedverbalet, fx *spist har*
- Disse sprog har postpositioner, fx *bordet under; mennesker imellem*

Det ligner en tanke at vi her ved (S)OV-sprogene kan iagttage den samme type spejlvendthed som vi så i forbindelse med de agglutinerende sprog (jf. fig. b: ungarsk), og det er mere end en tilfældighed: De agglutinerende sprog har alle SVO-rækkefølge; et eksempel på ungarsk postposition: *a haz elött = foran huset; a haz mögött = bagved huset*).

(S)VO-sprogene indtager her en mellemstilling. På engelsk står substantivet fx efter såvel adjektiv, possessivt pronomen og genitiv (*my little green cat*), til trods for at det styrende V står før det styrede O. På fransk står substantivet også efter possessivt pronomen og genitiv, mens adjektivet kan placere sig både før og efter substantivet med betydningsforskelle som resultat.

Sprogtypologi og den mangesprogede klasse

I dagens Danmark er der ofte elever med mange forskellige sprog repræsenteret i de klasser man underviser. Ikke mindst i sprogfagene og dansk er det derfor vigtigt for underviseren at have blot et minimum af kendskab til de sprogtyper og sprogfamilier elevernes modersmål tilhører. En sådan viden kan være øjenåbner for hvorfor nogle elever har ekstra svært ved at håndtere betydningen af ordenes rækkefølge på dansk; eller hvorfor de har svært ved at udtale flere konsonanter sammen. Forklaringer kan ofte findes i elevernes modersmål.

Når man er underviser i dansk som andetsprog, har man løbende brug for at kunne konsultere sit sprogtypologiske beredskab. Mængden af fremmede eksotiske træk for os i elevernes sprog, modsvares for dem af mængden af fremmede og eksotiske træk i dansk.

Litteratur

- Greenberg, Joseph H. (1966): "Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements". I: Greenberg, Joseph H.: *Universals of Language*. (2. udg.). Cambridge: MIT Press.
- Steensig, Jakob (1996): "Sprog i Danmark og i verden – forskelle og ligheder blandt verdens sprog". I: Kristiansen, Tore m.fl. (red.): *Dansk Sproglære*. København: Dansk lærerforening.